

Марина ОДАК МИХАИЛОВИЋ

ПРЕДСТАВА СВ. ТРИФУНА НА НОВЦУ СРЕДЊОВЕКОВНЕ КОМУНЕ КОТОРА У САСТАВУ ДРЖАВЕ НЕМАЊИЋА

Кључне речи: средњи век, Св. Трифун, иконографија, Котор, Никејско царство, средњовековни Запад, новац, печати, градски идентитет.

Котор је град са дугом муниципалном традицијом, који је до краја XII века био под влашћу Византије,¹ чија власт је накратко била прекинута владавином дукљанске династије Војисављевића. У састав државе Немањића Котор улази 1185. године,² Немањиним освајањем приморских градова, после чега српски жупан, по писању Стефана Првовенчаног: „...Котор остави, утврди га и пренесе свој двор у њега, који је и до сада“.³ Власт Немањића трајала је у Котору до 1371. године, а већ у време Стефана Немање (1168–1196) граду је потврђена аутономија и дате трговачке повластице, а израз добијених привилегија било је и ковање градског новца изузетог из владарског или државног регала.

У которском Статуту нема података о раду которске ковнице, као ни о которском новцу. Само у једном поглављу, она се посредно помиње, у делу у којем се говори о избору двојице ковача новца. Ту се наводи да је њихова служба трајала шест месеци, да им је месечна плата износила 10

¹ О византијској управи над градовима на источној обали Јадрана: I. Goldstein, *Bizant na Jadrani, (od Justinijana I. do Bazilija I.)*, Zagreb 1992; I. Goldstein, Byzantine cities and slavic villages: the case of the eastern Adriatic in the Early Middle Ages, in: *Zwischen Polis, Provinz und Peripherie. Beiträge zur byzantinischen Geschichte und Kultur*, (ed.) L. M. Hoffmann, Wiesbaden, 2005, 203–213, са старијом литературом.=

² Т. Smičklas, *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* II, Zagreb 1904, 198; К. Јирићек, *Istorija Srba* I, Beograd 1952, 150–153; Ј. Ferluga, *Vizantijska uprava u Dalmaciji*, Beograd, 1957, 148; Ј. Калић-Мијушковић, Српско византијски сукоб 1168. године, *Зборник Филозофског факултета у Београду*, XI–1, 1970, 193–202; *Istorija Crne Gore*, II/1, Titograd 1970, 410 (Ј. Ковачевић); М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, Београд 1989, 36–38.

³ Стефан Првовенчани, Житије светог Симеона, *Првовенчани, Сабрана дела*, (предговор, превод и коментари) Љ. Јухас-Георгиевска, Београд 1999, 38–39.

перпера, док је казна за одбијање службе износила 25 перпера.⁴ Сматра се да се градска ковница налазила ван града, северо-западно од главних градских зидина.⁵ У њој је кован бакарни новац за градску употребу, фолари и полуфолари, а касније, за време владавине царева Душана (1331–1355) и Уроша (1355–1371) и сребрни динари те полудинари.

Рана потреба за ситним, градским новцем који се користио за свакодневне трансакције сведочи о развијеној трговини⁶ и занатству⁷ у граду, а ова трговачка и пословна традиција Котора достигла је свој врхунац у држави Немањића у којој Которани, поред Дубровчана, постају главни посредници у трговини и извозу сребра из српских рудника у Венецију. Поред трговине сребром, Которани се у Србији баве закупом рудника и царина и кредитном трговином, било самостално или удружени у трговачка друштва, што је све допринело да се од XIII века град убрзано развија.⁸

Не постоје сачувани подаци о томе када је започела са радом которска ковница новца. Неки аутори, на основу стила и метролошких

⁴ *Statuta et leges civitatis Cathari, Venetis* 1616; I. Strohal, *Statuti primorskih gradova i općina*, Zagreb 1911, 31; S. Mijušković, *Statuta civitatis Cathari, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, III, 1955, 7–24; I. Sindik, *Komunalno uređenje Kotora od XII do kraja XV stoleća*, Beograd 1951, 75–76; *Istorija Crne Gore*, II/1, 36, (S. Ćirković); M. Malović-Đukić, *Kotor u XIII i XIV vijeku*, Beograd 1987 (daktilografisana doktorska disertacija), 129–130, 233–245.

⁵ A. Milošević, *Stara kovnica novca u Kotoru, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, VIII, 1959, 203–209, 203.

⁶ *Istorija Crne Gore*, II/1, 28–45 (S. Ćirković); B. Krekić, *Venetian Merchants in the Balkan Hinterland in the Fourteenth Century, Wirtschaftskräfte und Wirtschaftswege. Festschrift für Hermann Kellenbenz, vol. I, Mittelmeer und Kontinent Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte*, 4, Nürnberg, 1978, 413–429; B. Krekić, *Developed Autonomy: The Patricians in Dubrovnik and Dalmatian Cities, Urban Society of Eastern Europe in Premodern Times*, (ed.) B. Krekić, Berkeley-Los Angeles-Toronto 1987, 185–215; P. Ђук, *Србија и Венеција у XIII и XIV веку*, Beograd 1986, 109–133; M. Malović-Đukić, n. d., 12–13; С. М. Ђирковић, *Натурална привреда и тржишна производња између XIII и XV столећа, Работници, војници, духовници: друштва средњовековног Балкана*, (ур.) В. Ђокић, Beograd 1997, 37–46, 39–40; В. Живковић, *Религиозност и уметност у Котору XIV–XV века*, Beograd 2010, 45–60.

⁷ M. Milošević, *Prilozi za istoriju zanata u Kotoru, Историјски записи*, 1–2, 1956, 78–104; R. Kovijanić, *Kotorski zlatari prve polovine XIV vijeka, Glasnik Etnografskog muzeja na Cetinju*, 1, 1961, 23–42; P. Ковијанић, *Которски златар Милко из Новог Брда (савременик Новака ковача), Бока*, 1, 1969, 81–88.

⁸ И. Воје, *Кредитна трговина у средњовековном Дубровнику*, Академија БИХ, Дјела, књ. XLIX, Сарајево 1976, 62. P. Ђук, n. d., 100–109; M. Malović-Đukić, n. d., 100–128; С. Ђирковић, Д. Ковачевић-Којић, P. Ђук, *Старо српско рударство*, Beograd 2002, 23–26; Д. Маликовић, *Дубровчани у Котору током XIII и XIV века, Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, XXXVII, 2007, 371–404, 372–373, 378–386; M. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни, Из српске историје средњег века*, (ур.) С. Ђирковић, С. Ђокић, Beograd 2003, 455–669, 560, 573, 597.

карактеристика новца, почетак ковања которских фолара стављају у XI⁹ или XI-XII век,¹⁰ док је према мишљењу других истраживача ковница почела са радом знатно касније, у XIII веку. Сергије Димитријевић, на основу одлуке дубровачког Статута из 1272. године, у којој се помињу бакарни новци-фолари, које у то време Дубровник није ковао¹¹ и одређује њихов курс у односу на динар, закључује да су фолари који се помињу у Статуту највероватније страни-каторски новац који је био у оптицају и у Дубровнику, кован у другој половини XIII века.¹²

Главно обележје новца који се кује у Котору била је представа Св. Трифуна, патрона града, чији лик краси аверсну страну свих номинала кованих у овом граду. Штовање култа светитеља заштитника и пласман његовог лика на градске печете и градски новац, било је уобичајено за градове на Западу установљене на муниципалним принципима. Прво на градским печатима већ крајем XI века,¹³ а потом и на новцу који на Западу кују градови-комуне и градови-државе,¹⁴ приказује се лик

⁹ F. Schweitzer, Delle monete battute in Cattaro prima del dominio Veneto, *Notizie Peregrine de Numismatica e d' Archeologia, Decada quinta*, Trieste 1860, 56.

¹⁰ Новац се датује у крај XI или почетак XII века и на основу његове стилске сличности са новцем који на Сицилији кује краљ Рожер I (1072–1107). S. Stockert, Die vorvenezianischen Münzen der Gemeinde von Cattaro, *Numismatische Zeitschrift* 44, 1911, 202–236, 204–205; D. M. Metcalf, *Coinage in South–Eastern Europe, 820–1396*, London 1979, 200; M. Dimnik, J. Dobričić, *Medieval Slavic Coinages in the Balkans: Numismatic History and Catalogue*, London 2008, 98–99. Душан Синдик, на основу градске одлуке из 1199. године, у којој се каже да ни један свештеник, осим општинског нотара не сме написати уговор о давању новца са каматом, “de lege siue de solidos ad laboreum”, превођењем израза „de lege“ као легура за ковање новца, закључује да се ради о најстаријем законодавном податку о ковању новца у Котору. D. Sindik, O političkim i društvenim prilikama u Kotoru krajem XII veka, *Crkva Svetog Luke kroz vjekove*, (ur.) V. Korać, Kotor 1997, 16–21, 18, 20.

¹¹ М. Решетар, *Дубровачка нумизматика I*, Сремски Карловци 1924, 368–369; В. Mimica, *Numizmatička povijest Dubrovnika. Historia Ragusina in nummis*, Rijeka 1994, 62–70.

¹² P. Rešetar, *La Zecca della Repubblica di Ragusa I*, Split 1891, 119–120 (Libro VIII, cap XVI); С. Димитријевић, Датирање бакарних новчаних врста приморских градова, *Новац српских средњовековних владара*, (ур.) М. С. Димитријевић, Београд 2006, 311–326, 311–312, 322.

¹³ B. Bedos-Rezak, Towns and Seals: Representation and Signification in Medieval France, *Town Life and Culture in the Middle Ages and Renaissance: Essays in Memory of J.K. Hyde*, (eds.) B. Pullan, S. Reynolds, Manchester 1990, 34–47, 37, 44, fig. 11; E. New, Seals and Status in Medieval English Towns: A Case-study of London, Newcastle and Durham, *Good Impressions: Image and Authority in Medieval Seals*, (eds.) N. Adams, J. Cherry, J. Robinson, London, 2008, 35–42, 35; H. Klackenberg, Seals of Swedish Towns before 1350, *Good Impressions: Image and Authority in Medieval Seals*, (eds.) N. Adams, J. Cherry, J. Robinson, London 2008, 83–84, fig 6–7.

¹⁴ Ph. Grierson, *Coins of Medieval Europe*, London 1991, 83–84, br. 171, 172, 174, 178, 108–110, no. 243, 244, 247, 250.

градског патрона, било самостално у пољу аверса, или инкорпорираног у слику града. На реверсној страни новца била је најчешће представа градске тврђаве. Дизајн печата и новца тиме је постајао важан доказ статуса града и његовог комуналног идентитета.

Пореклом, Св. Трифун је малоазијски светитељ, мученички пострадао у Nikeји, у III веку, за време цара Деција, тако што је мачем посечен у својој 18. години. За свог кратког живота се прославио по многим чудима, оздрављењем болесних и запоседнутих, међу којима се посебно прочуло исцељење опседнуте кћери цара Гордијана у Риму.¹⁵ Уживао је велику популарност у источној и западној цркви.

Култ Св. Трифуна, у Византији, може се пратити од V века, када се у Цариграду помиње игуман Манастира Св. Трифуна. Још у време цара Јустинијана I (527–565), а потом и Јустина II (565–578), у Цариграду је подигнуто више цркава њему посвећених,¹⁶ а панагирике у његову славу пишу цареви Лав VI (886–912) и Теодор II Ласкарис (1254–1258).¹⁷

Прве представе Св. Трифуна на византијском новцу и печатима појавиле су се у Nikeјском царству, где је светитељ слављен као патрон Nikeје и династије Ласкариса. Већ на печату цара Теодора I Ласкариса (1205/8–1221), на аверсу се приказује Св. Трифун у војничкој хламиди, са штитом на којем је змија, док је на реверсу печата представа владара.¹⁸ Култ Св. Трифуна је посебно потенциран у Nikeји за владавине Теодора II, који је тврдио да му се светитељ у сну јавио најављујући му победу пред кампању са Бугарима 1254. године, на самом почетку владавине, у којој је цар, лично предводећи трупе, успео да поврати изгубљене територије. После велике победе, у знак захвалности, цар му подиже велики храм у престоници.¹⁹ Трифунов култ је оснажен и похвалним списом који му Теодор II посвећује. У њему посебно место има светитељево чудо са крином чија сува гранчица, постављена уз слику светитеља у храму,

¹⁵ Vita s. Tryphonis, *Patrologia Graeca* 114, 1903, 1311–1328; A. Amore, Tryphon, *Lexikon für Theologie und Kirche* X, Freiburg 1965, 328–383; S. Gabelić, O Ikonografiji Sv. Trifuna, *Културно наследство*, 28–29, 2004, 107–124, 107–108.

¹⁶ G. Janin, *Les églises et les monastères des grands centres byzantins*, Paris 1975, 504–505; J. Ebersolt, *Sanctuaires de Byzance*, Paris 1921, 84.

¹⁷ *Acta Sanctorum Novembris. Collecta digesta illustrata*, (ed.) H. Delehaye, P. Peeters, IV, Bruxellis 1925, 348–352, 352–357.

¹⁸ J. Nesbitt, C. Morrisson, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, Volume 6: *Emperors, Patriarchs of Constantinople, Addenda*, Washington D. C. 2009, 192, no. 101.1.

¹⁹ I. Παπαδοπούλος, Ο εν Νικαία της Βιθυνίας ναός του Αγίου Τρύφωνος, *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, 22, 1952, 110–113.

у сред зиме поново процвета, наочиглед многих верника, сведочећи о свечевим моћима и његовој наклоности царству.²⁰

Св. Трифун постаје светац познат по „чуду са љиљаном“,²¹ а његов лик, на самом почетку владавине Теодора II, 1255/56. године, понео је новац који никејски владар кује. На аверсној страни царева аспрон трахеј номизме приказана је фронтална фигура светитеља како стоји, са нимбом, у туници и колобиону, са крстом у десној руци. Фигура Св. Трифуна фланкирана је са два цвета крина, док је на реверсу представа владара (сл. 1).²² Новац Теодора II носи и представу владара са Св. Трифуном како, међу собом, држе лабарум који почива на бази у облику великог крина, симболишући наду у победу (сл. 2),²³ или је крин приказан на врху дугачког штапа, који на појединим емисијама новца, владар и светац држе (сл. 3).²⁴ Представа владара и Св. Трифуна, приказаних поред крина, је директно асоцирала на локално чудо са љиљаном.

На новцу који се кује у државама насталим по паду царства, честе су представе владара са Св. Константином или светим ратницима, како међу собом држе Часни крст, лабарум, мач, дугачко копље или штап на чијем је врху звезда или крст у кругу.²⁵ Само се на новцу Никејског царства појављује штап на чијем је врху цвет крина, у представи владара и Св. Трифуна. На новцу Теодора II крин се приказује и самостално, па га носи аверс неколико емисија номизме тетартерон коју цар кује у Магнезији (сл. 4).²⁶

На никејском новцу Св. Трифун је представљен као млад мученик, без браде, са нимбом, махом у туници и огртачу, како у десној руци држи крст, онако како се најчешће приказивао у византијском монументалном сликарству, а крин, приказан поред светитеља или како га уздиже са царем на врху штапа, постаје Трифунова лична ознака. Осим крста и крина,

²⁰ *Acta Sanctorum Novembris* IV, 356/B-C (Laudatio S. Tryphonis A. Theodoro Duca Lascari, rukopis iz XIV i XV veka – Vatic. gr. 516).

²¹ R. P. V. Laurent, *L'emblème du lis dans la numismatique byzantine: son origine, Centennial Publication of the American Numismatic Society*, (ed.) H. Ingholt, New York 1958, 417–427, 423–424; C. Foss, *Nicaea: A Byzantine Capital and Its Praises*, Brookline 1996, 104–107; С. Марјановић-Душанић, *Владарске инсигније и државна симболика у Србији од XIII до XV века*, Београд 1994, 129; S. Gabelić, n. d., 108.

²² M. F. Hendy, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, Vol. IV, Part 2, *The Emperors of Nicaea and Their Contemporaries (1204–1261)*, Washington D. C. 1999, 520, Pl. XXXV, no 6.1–6.4.

²³ Isto, 521–522, T. XXXV–XXXVI, br. 7.1–7.5.

²⁴ Isto, 525–526, T. XXXVI, br. 12.4.

²⁵ Isto, 457–461, 463–465, 491, 492, 496, 498, 501, 504–505, 520, 532, 550, 553, 556, 562–563 itd.

²⁶ Isto, 526–527, T. XXXVI, br. 13a, 13b.

Св. Трифун је у византијском сликарству обележаван и са палмовом граном, али се среће и са другим, индивидуалним атрибутима.²⁷

У Византији, пре почетка XIII века, представа крина се сретала тек спорадично, највише на текстилу, најчешће унутар празнина ромбоидног поља. Приказе оваквих тканина срећемо и на представама византијских владара и достојанственика у рукописном сликарству.²⁸ Међутим, тек у Похвали Св. Трифуну, коју пише Теодор II Ласкарис, и на његовом новцу, успоставља се јасна повезаност између цвета крина и младог никејског мученика.²⁹

Крин се појављује и на новцу никејског цара Јована III Ватаца (1222–1254), кованом у Солуну,³⁰ а по рестаурацији царства, крин, као владарски симбол, биће прихваћен од стране Михаила VIII Палеолога (1259–1282), али више неће бити везиван за Св. Трифуна, већ ће се приказивати самостално на аверсу царевог новца, или као декоративни елемент у пољу новца, у склопу различитих представа.³¹

²⁷ О атрибутима светитеља који се срећу у византијском сликарству од средине XII века: G. Jerphanion, *Les caractéristiques et les attributs des saints dans la peinture cappadocienne*, *Analecta Bollandiana* LV, 1937, 1–28; H. Delehaye, *Cinq leçons sur la méthode hagiographique*, (*Subsidia hagiographica* 21), Bruxelles 1934, 127–132; S. Gabelić, n. d., 110, 114–117.

²⁸ L. Hadermann-Misquich, *Kurbinovo. Les fresques de Saint-Georges et la peinture byzantine du XIIe siècle*, Bruxelles 1975, 316–318; J. Spatharakis, *The Portrait in Byzantine Illuminated Manuscripts*, Leiden 1976, 190–206, fig. 144, 146–149; Б. Цветковић, О улози „орнаmenta“ у сакралном контексту, *Крушевачки зборник* 14, 2009, 35–49, 44–45. Као мотив на владарској одежди, крин срећемо и у српском монументалном сликарству, у јужној капели припрате Богородичине цркве у Студеници, на портрету краљице Ане, жене краља Радослава, чија је доња, плава туника, украшена орнаментом жуте боје, круговима у којима су приказани кринови. У Лози Немањића, у Грачаници, мотив крина среће се на одежди Драгутиновог сина, краља Владислава, те на портрету Милутиновог сина Константина, чија зелена туника је посута белим криновима. С. Радојчић, *Портрети српских владара у средњем веку*, Београд 1997, 16, сл. 4, 39, сл. 29.

²⁹ R. P. V. Laurent, n. d., 424–425.

³⁰ M. F. Hendy, n. d., 609, T. XLV, br. 8.1–8.3.

³¹ R. P. V. Laurent, n. d., 423, 426–427. У овом раду, аутор је представу љиљана на новцу Михаила VIII протумачио као симбол победе, погрешно му приписујући новац на чијем аверсу је представа двају владара који међу собом држе велики крин, у којима су ранији истраживачи препознали Михаила VIII са Константином Великим. Заправо, ради се о новцу цара Андроника II и Михаила IX. Ph. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, Vol. V, Part 1, *Michael VIII to Constantine XI (1258–1453)*, Washington D. C., 1999, 92; Ph. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, Vol. V, Part 2, *Michael VIII to Constantine XI (1258–1453): Catalogue, Concordances and Indexes*, Washington D. C., 1999, Pl. 10, no. 155–158, Pl. 11, no. 176–179, 180–181, Pl. 12, no. 186–190.

У време цара Василија I Македонца (867–886), по оснивању теме Далмације, инфилтрација источних светачких култова, понекад праћена транслацијом моштију светитеља, из политичких разлога је форсирана у Приморју и Далмацији.³² У том периоду, међу култовима осталих византијских светитеља, који су се раширили у Приморју, био је и култ Св. Трифуна. Део свечевих моштију пренет је у Котор почетком IX столећа и чуван у катедралној цркви коју је подигао которски патрициј Андреаци, заједно са својом породицом, у 809. години.³³ Угледни которски грађанин је откупио од млетачких трговаца мошти светог мученика и положио их у новосаграђену цркву, чији остаци су пронађени 1979. године.³⁴ О постојању цркве у Котору, посвећене Св. Трифуну, пише и Константин Порфирогенит.³⁵

Лик которског патрона приказан је на најстаријим которским фоларима, чији аверс носи представу Св. Трифуна приказаног фронтално, до колена, са зрнастим нимбом, у туници, са цветом крина у десној руци. Представу допуњује легенда STRI -PhON. На реверсу новца је представа градске тврђаве, допуњена легендом CIVIT - CATARI (сл. 5).³⁶ Други тип которских фолара носи на аверсу сличну представу светитеља, с том

³² А. Dabinović, *Kada je Dalmacija pala pod jurisdikciju carigradske patrijaršije?*, *Rad JAZU* 239, Zagreb 1930, 255; *Istorija Crne Gore*, II/1, 439–442 (J. Kovačević); О појави и развоју култова светитеља на источној обали Јадрана: P. Chevalier, *Salona II. Recherches archéologiques franco-croates à Salone. Ecclesiae dalmatiae. L'architecture paléochrétienne de la province romaine de Dalmatie (IVe- VIIe s.)* [En dehors de la capitale, Salone] Tome 2 - Illustrations et conclusions, (Collection de l'École française de Rome 194–2), 35–48, са библиографијом; Д. Прерадовић, Култови светитеља у византијским градовима на источној обали Јадрана (VI–IX век), *Зборник радова Ниш и Византија* X, Ниш 2012, 523–535.

³³ I. Stjepčević, *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru*, Split 1938, 25, 27–37; J. Максимовић, *Которски цибориј из XIV века и камена пластика суседних области*, (ур.) Г. Острогорски, Посебна издања САНУ CCCXLV, Одељење друштвених наука, књ. 38, Београд 1961, 53; Д. Прерадовић, н. д., 530–531; Сам догађај описан је у документима: *Legenda de miser San Tryphon martire confalon et protector della Cittade de Catharo*, *Storia documentata della Marinerezza Vucchese*, G. Gelchich, Ragusa 1889, 81–86; *Књижевност Црне Горе од XII–XIX вијека*, књ. 1, *Писци средњовековног латинитета*, (прир.) Д. Синдик, Г. Томовић, Цетиње 1996, 22–26 (оригинал), 26–30 (превод).

³⁴ J. Martinović, *Prelogomena za problem prvobitne crkve Svetog Tripuna u Kotoru*, *PPUD* 30, 1990, 5–27; J. Martinović, *Najstariji sakralni objekti u Kotoru*, *Glasnik Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, Odjeljenje umjetnosti*, књ. 11 1992, 174–185; Д. Прерадовић, н. д., 531.

³⁵ Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, (ed.) Gy. Moravcsik – R. J. H. Jenkins, Washington 1967, 268–271.

³⁶ B. Babić, *Numizmatika na teritoriji Crne Gore do kraja XV vijeka*, *Kulturno nasljeđe* 1, 1985, 112–130, 118; М. Јовановић, *Српски средњовековни новци*, Београд 2001, 78, бр. 1; М. Dimnik, J. Dobrinić, н. д., 208, бр. 7. 1.1.1.

разликом што светац у десници држи цвет љиљана или крст. Легенда која допуњује представу гласи SANTE - TRIFON. Реверс новца носи представу градске тврђаве, те легенду CIVITAS - CATARI или CATA - RA (сл. 6).³⁷ У каснијем периоду кован је у которској ковници нови тип фолара, на којима представу градског патрона носи и аверсна и реверсна страна новца. Светитељ је приказан како стоји, окренут фронтално, у туници, са зрнастим нимбом, како у десници држи крст или штап који се завршава крином. Аверс и реверс носе две различите легенде: STRIFON - СИКТАРИ, СИКТ - АРИ STR - IFON, CATA - RA STRIFON - CATARA или CATA - RA STRI - FON (сл. 7).³⁸

На полуфоларима, бакарном новцу нешто мањег пречника у односу на фоларе, за који се претпоставља да је почео да се кује у другој половини XIV века,³⁹ аверс носи попрсје Св. Трифуна са нимбом, руку склопљених на грудима у молитвеном ставу, док је на реверсу представа градске тврђаве, односно крста. Аверсна страна носи легенду STR - IFON, SANTUS TRIFHONIS, односно +SANTUS TRIFhONI, док легенда на реверсу гласи СИКТ - АРИ, CATA - RENSIS, односно +CATARENSIS (сл. 8).⁴⁰

На динарима, који се у Котору кују за време царева Душана и Уроша, патрон града је на аверсу представљен како стоји у зрнастој, бадемастој мандорли, са нимбом, у далматици, држећи у десној руци палмову грану, а у левој глоб са крстом. Представу допуњује легенда S TRIPhON – CAThAREN односно S TRIPhON - CATARENSI. Реверсна страна новца носи представу владара на престолу, са отвореном круном западног типа, у плашту и хаљини, који у десној руци држи скиптар са крином, а у левој руци глоб са крстом. Са леве и десне стране престола налазе се лављи протоми. Представе прати легенда STEPANVS - IMPERATOR (сл. 9), односно VROSIVS - IMPERATOR на динарима цара Уроша.⁴¹

За време владавине цара Уроша ковани су у Котору и полудинари, мањег пречника и тежине, чији је аверс носио бисту Св. Трифуна, приказаног са нимбом, у далматици, окренутог лицем. Легенда која допуњује представу гласи SANTVS TRIPhO. Реверсна страна новца носи попрсје цара под стемом, са манијаком, окренуто лицем. Представа је допуњена легендом +IMPERAThO RAS.⁴²

³⁷ М. Јовановић, н. д., 78–79, бр. 2, 3; М. Dimnik, J. Dobrinić, n. d., 208, br. 7.1.1.2.

³⁸ М. Јовановић, н. д., 79, бр. 4–7; М. Dimnik, J. Dobrinić, n. d., 208, br. 7.1.1.3

³⁹ С. Димитријевић, н. д., 322–323; М. Dimnik, J. Dobrinić, n. d., 102.

⁴⁰ М. Јовановић, н. д., 79–80, бр. 8–10; М. Dimnik, J. Dobrinić, n. d., 209, br. 7.1.2.1, 7.1.2.2.

⁴¹ В. Babić, n.d., 118–119; М. Јовановић, н. д., 80, бр. 11, 12; В. Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, Београд 2001, 251, бр. 6.30, 262, бр. 9.30; М. Dimnik, J. Dobrinić, n. d., 208, br. 7.2.1.1, 7.3.1.1.

⁴² В. Babić, n. d., 119; М. Јовановић, н. д., 80, бр. 13; В. Иванишевић, н. д., 262, бр.

Представу Св. Трифуна носили су и печати града Котора, па се тако рецимо на уговору из 1279. године, о склапању мира и пријатељства између Котора и Дубровника, на которском печату, испод нечитке легенде, налази представа которског патрона приказаног под баладахином, на зеленом воску.⁴³

Иконографија представе Св. Трифуна, коју су понели први которски фолари, очигледно настаје под утицајем иконографије новца Никејског царства – млад светитељ је приказан са зрнастим нимбом, у туници, са крином у руци, који управо асоцира на никејско чудо. Судаћи по нумизматичком материјалу, овакав тип представе светитеља није могао да се појави на которском новцу пре средине XIII века и почетка ковања новца цара Теодора II Ласкариса. Представе Св. Трифуна, колико је нама познато, нису пласиране на новцу средњовековног Запада. Сам крин је на Западу био популаран амблем, али никада није повезиван са Св. Трифуном.⁴⁴ По свему изгледа да је посебна Трифунова иконографија са цветом крина важан елеменат за датовање почетка ковања которских фолара, а тиме и почетка рада которске ковнице. Приметна је стилска различитост новца Никејског царства, који карактерише висок квалитет израде те прецизност и стручност обраде калупа, за којим знатно заостаје стил првих которских фолара. Међутим, да би се израдио овакав новац била је потребна велика стручност и искуство мајстора калупара, какве је имала никејска царска ковница, али не и Котор који изгледа тек тада почиње да кује свој новац.

На которским динарима појављује се нови тип представе Св. Трифуна на којој је светитељ приказан унутар зрнасте бадемасте мандорле.

9.31; M. Dimnik, J. Dobričić, n. d., 209, br. 7.3.2.1

⁴³ T. Smičiklas, n. d., svezak VI, 300. Захваљујем се колеги мр Миљану Гогићу из Историјског института Црне Горе, што ми је указао на овај податак.

⁴⁴ На Западу, осим као симбол Богородице, већ код Каролинга и Отона, крин се појављује као главни украс круна и скиптара, где је снажно повезан са култом владара. W. Köhler, *Die Karolingische Miniaturen*, III, Berlin 1960, 33, 238; J. Beckwith, *Early Medieval Art*, London 1974, T. 49. Као хералдички амблем, крин се први пут јавља на владарском печату француског краља Луја VII из 1175. године, а од владавине Филипа Августа, када добија званичан статус краљевског амблема и грба Француске, приказиван је на застави, владарском орнату, али и на новцу француских владара. Ph. Grierson, *Coins of Medieval Europe*, 142, no. 329, 144, no. 332, 192, no. 421; С. Марјановић-Душанић, н. д., 129; M. Pastoureaux, *Heraldry: Its Origins and Meaning*, London 1997, 126; J. Le. Goff, *Three A Coronation Program for the Age of Saint Louis: The Ordo of 1250*, *Coronations: Medieval and Early Modern Monarchic Ritual*, (ed.) J. M. Bak, Berkeley–Los Angeles–Oxford 1990, 46–58, 50; A. Ailes, *The Knight's Alter Ego: From Equestrian to Armorial Seal*, *Good Impressions: Image and Authority in Medieval Seals*, (eds.) N. Adams, J. Cherry, J. Robinson, London 2008, 8–12, 9; Д. М. Ацовић, *Хералдика у Срби*, Београд 2008, 111–118; Б. Цветковић, н. д., 46–48

Зрнаста бадемаста мандорла појавила се први пут у средњовековном новчарству око стојеће фигуре Христа на аверсној страни златног дуката који Млетачка република почиње да кује 1285. године. Стојећа фигура Христа, унутар мандорле, била је са обе стране окружена шестокраким звездама (сл. 10).⁴⁵ На простору Балкана, прве представе Христа у мандорли, у српском новчарству, понели су динари цара Душана.⁴⁶ Утицај венецијанског дуката осетио се и у иконографији новца Дубровачке републике, где је око 1330. године на аверсној страни динара преузета представа Христа у мандорли,⁴⁷ а под утицајем дубровачког динара, представа Христа у мандорли ушла је у босанско новчарство. Ту се бадемаста мандорла среће и око представе бана Стјепана Котроманића (1322–1353),⁴⁸ а касније и на представи Св. Григорија Назијанског.⁴⁹ Под утицајем иконографије млетачког дуката бадемаста мандорла нашла се и на представи которског патрона на динарима који су у Котору ковани.

Град Котор, као и новац у њему кован, свој идентитет дефинисао је у односу према изабраном светитељу заштитнику који је, како се у једној градској статутарној одредби истицало, „светац који је посебни заштитник, бранитељ и помагач града“.⁵⁰ Градска катадрала са свечевим моштима, освећена 1166. године,⁵¹ била је центар средњовековног града, а култ свеца заштитника комуне био је у основи градског идентитета.⁵² За разлику од других цркава у граду, послове око одржавања цркве градског патрона водила је которска општина, а у другој половини XIV века у катедрали је саграђен цибориј на чијим рељефима је приказано двадесетак догађаја из живота Св. Трифуна. У пољима између аркада на которском циборијуму исклесани су кринови.⁵³

Крин није био редак на которским споменицима, а његова појава, форсирана у граду, посредством которских уметника, као и култ которског патрона, пренети су у унутрашњост српске државе. Прве представе Св. Трифуна у Србији срећемо у Богородичиној цркви манастира Градца (1275), задужбини краљице Јелене, где је лик светитеља приказан са

⁴⁵ Ph. Grierson, *Coins of Medieval Europe*, 110; A. M. Stahl, *Zecca: the mint of Venice in the Middle Age*, New York 2000, 30–31, 307–308, fig. 18.

⁴⁶ В. Иванишевић, н. д., 116, 181–182, 247, бр. 6.15.

⁴⁷ М. Решетар, н. д., 249–250; В. Mimica, н. д., 98–170; М. Dimnik, J. Dobrinić, н. д., 197–198, бр. 2.1.2, 2.1.5, 2.1.8.

⁴⁸ М. Dimnik, J. Dobrinić, н. д., 197, бр. 2.1.1, 2.1.2.

⁴⁹ Isto, 200, бр. 7.2.1, 7.2.2.

⁵⁰ В. Живковић, н. д., 146 (*Monumenta Montenegrina* VI, 240–241).

⁵¹ *Писци средњовековног латинитета*, 157–159.

⁵² I. Stjepčević, н. д., 9, 50; В. Живковић, н. д., 138–150.

⁵³ В. Живковић, н. д., 142–143; Ј. Максимовић, н. д., посебно 66–68, Т. XXI–LVII.

крином у руци коју држи пред грудима. Са крупним љиљановим цветом Св. Трифун ће бити приказан и у припрати Кучавишта (1332–1337), Марковом манастиру (после 1344/45), те касније у сликарству Манасије (1407–1418) где је представљен како у десној руци држи крст, а у левој граници са више цветова крина.⁵⁴

Св. Трифун је на которским ковањима наглашаван као которски патрон, па на појединим емисијама новца уз његово име стоји STRIFON - СИКТАРИ, STRIFON - САТАРА итд. Представа градске тврђаве, симбола самога града, коју најчешће носи реверс градског новца, сведочи о (градској) традицији и континуитету градског наслеђа,⁵⁵ а уз њу је у легенди истицана именица CIVIT, CIVITAS CATARI. Тиме су представе на аверсној и реверсној страни которског новца и легенде које су их пратиле, биле у служби истицања градског/комуналног идентитета, једне слободне комуне над којом бди млади мученик.

⁵⁴ L. Mirković, Ž. Tatić, *Markov manastir*, Novi Sad 1925, 66; Р. Николић, Манасија, историја – живопис, *Саопштење* 6, 1964, 78, сл. 29–30, 32; В. Živković, *Konzervatorski radovi na freskama manastira Gradac*, *Saopštenje* VIII, 1969, 124, сл. 6; R. Nikolić, *Prilozi proučavanja živopisa iz XIII i XIV veka*, *Raška baština* 2, Kraljevo 1980, 91, сл. 1; Д. Поповић, *Српски владарски гроб у средњем веку*, Београд 1992, 79–88, 185 S. Gabelić, n. d., 110, 115–116.

⁵⁵ О представи градске тврђаве на новцу у служби истицања градског идентитета и градске аутономије види: L. Robert, *Les monétaires et un décret hellénistique de Sestos*, *Revue numismatique*, 1973, Vol. 6, Nu. 15, 43–53; B. Bedos-Rezak, n. d., 37–38, 45–47; V. Heuchert, *The Chronological Development of Roman Provincial Coin Iconography*, in: *Coinage and Identity in the Roman Provinces*, (eds.) C. Howgego, V. Heuchert, A. Burnett, Oxford, 2005, 29–57, 30, 32; М. Одак Михаиловић, На понос града: представе градске тврђаве на новцу Котора, Улциња, Свача, Скадра и Дриваста, *Историјски записи* 3–4, 2014, 161–181.

Сл. 1 Теодор II Ласкарис (1254–1258). Никејско царство, Магнезија – Аспрон трахеј номизма (1255/56).

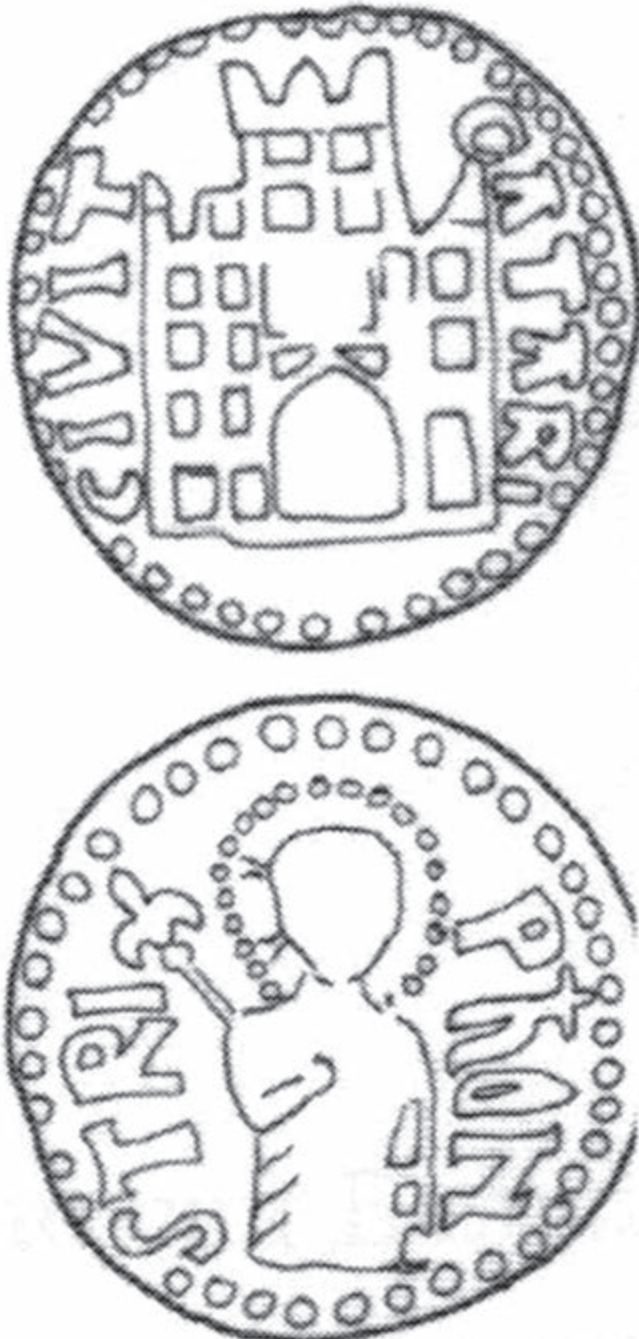
Сл. 2 Теодор II Ласкарис (1254–1258). Никејско царство, Магнезија – Аспрон трахеј номизма (1256/57).

Сл. 3 Теодор II Ласкарис (1254–1258). Никејско царство, Магнезија – Аспрон трахеј номизма (1256/57).

Сл. 4 Теодор II Ласкарис (1254–1258). Никејско царство, Магнезија – Номизма тетартерон.

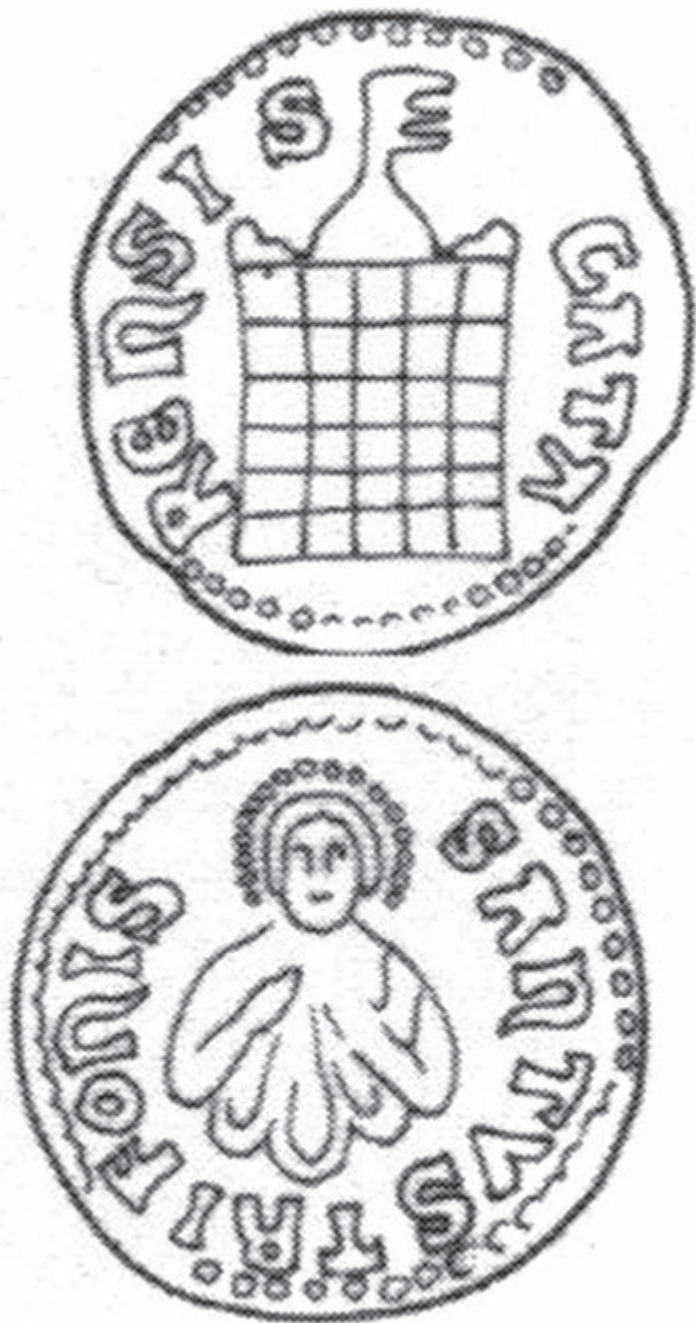
Сл. 5 Котор (градски новац). Фолар – најстарији тип.

Сл. 6 Котор (градски новац). Фолар.

Сл. 7 Котор (градски новац). Фолар.

Сл. 8 Котор (градски новац). Полуфолар, друга половина XIV века.

Сл. 9 Стефан Душан (1331–1355). Котор – Динар.

Сл. 10 Млетачка република, Венеција – Дукат, XIII век.

Marina ODAK MIHAILOVIĆ

**IMAGE OF ST. TRYPHON ON THE COINS THE MEDIEVAL COMMUNE
OF KOTOR WITHIN THE NEMANJIĆ STATE**

Summary

In Kotor, the cult of St. Tryphon, an Asia Minor saint martyred in Nicaea, began to develop as early as the beginning of the ninth century, when some relics of the saint were transferred to the city and interred in the church dedicated to him. The images of St. Tryphon as the patron of the city were impressed on the coins minted in Kotor, and they can be found even on the earliest Kotor follari (medieval copper coins). The iconography of these impressions, in which the saint was shown with the lily as his attribute, contains valuable information on the models for Kotor coinage and the formation of its iconography, and thus on the beginnings of the Kotor mint. This paper concluded that the iconography of Saint Tryphon on the first Kotor follari was influenced by the coinage of the Nicaean Empire, issued by Emperor Theodore II Laskaris. It was on his coins of 1255/56 that, for the first time in medieval coinage, the images of St. Tryphon, the patron Nicaea and the Laskaris dynasty, were shown with the lily as the saint's attribute. This means that the Kotor mint cannot be dated earlier than the middle of the thirteenth century. The image of Saint Tryphon in an almond shaped mandorla, impressed on the Kotor dinars of the fourteenth century, was influenced by the iconography of the Venetian ducat, a coin that held a prominent position in the circulation in the Balkans as soon as it was first issued at the end of the thirteenth century.